

Fuat Sezgin 100 Yaşında

FUAT SEZGİN VE ORYANTALİZM

KAMİL ERGENÇ

Bilimler tarihi alanında dünya çapında bir üne sahip olan Ekim 1924 doğumlu Fuat Sezgin'i emsalleri arasında farklı kılan en önemli özelliği, bilimin tarihi serüvenine vukufiyeti yanında, hikemi bilginin doğasına ilişkin sahip olduğu deruni bir farkındalık bilincidir.¹ Bu sayede o, insanlık tarihinin son dört asrına damgasını vuran Avrupa merkezci bilgi ve bilim felsefesinin seküler muhtevasına dair esaslı bir çözümleme yapmıştır. En önemlisi de kadim kültür havzalarından aktarılan bilginin mekânla ilişkisinin ideolojik Doğu-Batı klişelerine mahkûm olmadan tebarüz etmesini sağlamıştır. 17. yüzyıldan itibaren klasik bilgi felsefesi geleneğinden koparak, kutsalla bağı koparılmış, Seyyit Hüseyin Nasr'ın ifadesiyle "kutsalsızlaştırılmış"² bilginin meşruiyetini temellendirme amacı güden modern bilgi felsefesine karşı Fuat Sezgin; Mezopotamya, Babil, Mısır, Sümer, İskenderiye, Rey, Kurtuba, Cundişapur, Semerkant, Buhara, Bağdat, Şam gibi hikemi bilgiye ev sahipliği yapmış şehirlerin fotoğrafını çekerek, bir yandan yaklaşık iki asırdır özgüven bunalımı yaşayan ve iyi olan ne varsa Batı'ya ait zanneden Doğulu (Müslüman) toplumlara özgüven aşılarken, diğer yandan 19. yüzyılla birlikte oryantalist literatürün egemenliğinde şekillenen "epistemolojik emperyalizme" karşı da sahih, özgün ve özgür bir "duruşun" temsilcisi olmuştur.

1 Fuat Sezgin'in hayatı ve çalışmaları için bk. Fuat Sezgin, *Bilim Tarihi Sohbetleri*, söyleşi: Sefer Turan, Pınar Yayınları, İstanbul, 2020.

2 Nasr'ın dikkat çektiği kavram "desakralizasyon"dur. Türkçeye laikleştirme olarak çevrilmiş. Ben "kutsalsızlaştırma" şeklinde kullanmayı tercih ettim. Seyyit Hüseyin Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, çev. Yusuf Yazar, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001.

MÜSTESNA BİR DURUŞUN TEMSİLCİSİ

Bu özellikleri itibarıyla Fuat Sezgin, 20. yüzyılda, bilimler tarihi alanında, İslâm dünyası adına konuşma liyakatine sahip ender şahsiyetlerden biri şeklinde anılmayı hak eder. Şarkiyatçılıkta karar kılması ve bu kararının hayat bulacağı mekân olarak Avrupa'yı seçmesi, teşbihte hata olmasın, zorlu bir deplasmanda sükseli gol atma azmindeki bir futbolcuyu hatırlatmaktadır. Almanya'nın Hoca'ya açtığı alan, kim bilir belki de ondan oryantalist literatüre katkı sunacak bilginin sadır olması beklentisindedir. Ancak Hoca beklentileri boşa çıkarmış, yetiştiği kültür evreninin demir gibi sağlam istinatgâhlarına sadık kalarak müstesna bir duruşun temsilciliğini de üstlenmiştir. Oryantalizmin ete kemiğe büründüğü Avrupa'da böylesine riskli bir görevi, âdeta iğneyle kuyu kazarcasına, ifa etmek her babayiğidin harcı değildir. Bu bağlamda Hoca'nın Türkiye'de üniversiteden kovulması ve Avrupa'ya hicreti "hayırlı" sonuçlar doğurmuştur denebilir. Şayet Hoca Türkiye'de kalsaydı, belki de yerelin ve statükonun sınırlarına hap solmuş bir akademisyen olarak hayatını sürdürmek zorunda kalacaktı. Nitekim Fuat Sezgin'in sunum yaptığı Türkiye Bilimler Akademisi'nde açılış konuşmasını yapan Celal Şengör, İstanbul Teknik Üniversitesi'nin ünlü hocalarından Kazım Çeçen'in Fuat Sezgin için "onun Türkiye'den gitmesi hem kendisinin hem de bilim dünyasının başına gelebilecek en iyi şeydir. Çünkü Türkiye onu zaten gereği gibi değerlendiremedi" dediğini beyan edecektir.³

3 Fuat Sezgin, *İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri*, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, Ankara, 2004.

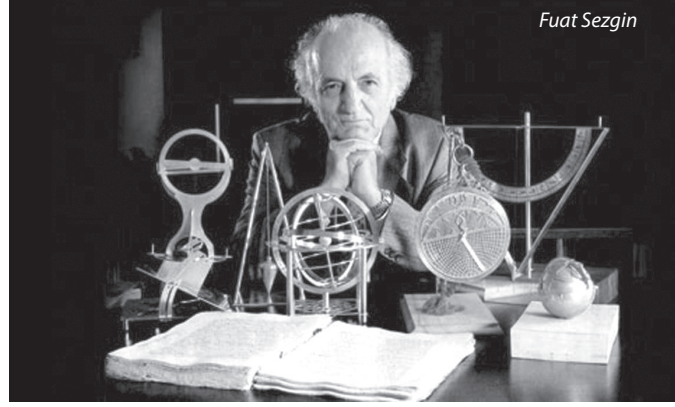
MERAK, KARŞILAŞMALAR VE ENTELEKTÜEL HAVZALAR

Bilinen insanlık tarihinin bizlere öğrettiği kadarıyla düşünceyi ve bilgiyi belli bir coğrafyayla sınırlandırmak ziyadesiyle hatalı bir perspektifin sonucudur. Bilgi, insanlık tarihi boyunca birikim odaklı artmış ve yorumlanmıştır. İnsanın dünya serüveni başladığından bugüne kadar etrafında olup bitene karşı merak duygusu her zaman dinamiklik arz etmiş ve bu duygu sayesinde yeni üretimler gerçekleşmiştir. Denebilir ki, merak duygusu olmasaydı bugünkü birçok yeniliğin ortaya çıkması imkânsızdı. İnsan daima nereden gelip nereye gittiğini, üzerinde yaşadığı yerin mahiyetini, hayatın anlam ve amacını merak etmiş, bilim ve felsefe bunun neticesinde meydana gelmiştir. Bu bağlamda, insan hayatını kolaylaştırmak ve anlam/amaç odaklı bilgi edinmek, bilinen insanlık tarihinin her aşamasında cari bir gerçekliktir. İlkel diye tavsif edilen kabilelerden hayli yüksek düzeyli medeniyetler kuran toplumlara kadar her insan tekinin bilgiye açlığı, merakı ve isteği onu inceleme, araştırma, yorumlama ameliyesine itmiştir.

İnsanın kendisini ve yaşadığı evreni tanınması, hayatını kolaylaştırması, yaşamın anlam ve amacına ilişkin tefekkür etmesi sonucu ortaya çıkan bilgi sadece belli bir mekânda kalmamış, aynı amaçla farklı yerlerde yürütülen çabalarla karşılaşmıştır. Bu karşılaşma kimi zaman ticari faaliyetler, kimi zaman savaşlar, kimi zamansa kutsal yolculuklar aracılığıyla mümkün olmuştur. Böylece sentez kültürler ortaya çıkmış ve İbn Haldun'un ifadesiyle "güçlü medeniyetler zayıf medeniyetleri massetmiştir."⁴ Bilimsel alandaki gelişmeleri hızlandıran en temel etken de bu tür karşılaşmalardır. Tarihin belli dönemlerindeki küreselleşmeler aracılığıyla gerek fizik, kimya, matematik, geometri gibi nispeten "nötr" bilgiler gerekse felsefe, tarih, edebiyat, ilahiyat gibi ideolojik içeriğe sahip bilgiler iç içe geçmiş ve bu iç içelik yeni bir sentezin doğmasına veya bütünüyle farklı bir fikrî perspektifin teşekkülüne sebep olmuştur.⁵ Yunan kültürü-

4 İbn Haldun'un "Mağluplar galipleri taklit eder. Çünkü onlarda kendilerinde olmayan bir yeteneğin olduğunu zannederler." aforizmasından mülhem... İbn Haldun, *Mukaddime*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.

5 Jack Goody, *Rönesanslar*, çev. Bahar Tırnakçı, Türkiye

Fuat Sezgin

nün Mısır'la kurduğu temasın felsefi geleneğe yaptığı katkı, sonraları Pers-Yunan kavgasından devşirilen bilimsel ve felsefi bilgi, ardından Beytül-Hikme aracılığıyla hem İran, Hint, Cundişapur hem de Yunan-Grek kültüründen yapılan tercüme bu söylediğimiz bağlama denk düşer.

Gerek bilimsel gerekse felsefi bilginin bu hızlı yayılımı ve iç içeliği tarihin en hızlı küreselleşmesinin yaşandığı 7. yüzyılın ikinci yarısından 16. yüzyıla kadarki zaman diliminde küre ölçeğinde hayli sarsıcı değişimlerin lokomotif olmuştur. Özellikle İber Yarımadası'nda yaklaşık sekiz asır devam eden Müslüman varlığı debelenen Avrupa için âdeta hayat suyuna dönüşecektir. Endülüs İslâm medeniyeti, Mezopotamya, Sümer, Babil, Rey (İran), Tebriz, İskenderiye havzasından Beytül-Hikme aracılığıyla tercüme edilen ve Müslüman filozof ve âlimler aracılığıyla zenginleştirilip yorumlanan bilgiyi Avrupa'ya taşımış ve bu bilgi sayesinde sonraları adına rönesans denilen süreç başlayabilmiştir. Bu bağlamda Fuat Sezgin'in, "Rönesans düşüncesinin Avrupa'da 12. yüzyıldan itibaren Yunan bilimlerinin Latinceye tercümesi sonucu ortaya çıktığı" tezini reddettiğini, çünkü bu tezin İslâm kültür dünyasının katkısını kasten görmezden geldiğini hatırlatalım.⁶

Hazindir ki sözünü ettiğimiz bu tez 17. yüzyıldan itibaren Batı dünyasında ve Batı yörüngesinde olmayı tercih eden Müslüman entelektüel havzalarında da kabul edilmektedir. Oysa Fuat Sezgin'e göre, Arapça kitaplar 10. yüzyıldan itibaren Bizans'ta Yunancaya, İspanya'da Latin-

İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

6 Fuat Sezgin, *age*.

Fuat Sezgin'in olağanüstü çabası oryantalist söylemin mağlup edilmesinde hayli etkili olmuştur. Şimdi ise yapılması gereken, kanaatimce, tarihin en hızlı küreselleşmesine imza atan Müslümanların başlangıçtaki heyecan ve meraklarında meydana gelen aşınmayı ortadan kaldırmaktır.

ceye tercüme edilmektedir. Ancak o dönemde Avrupa'da kaynak belirtme ve önceki nesillerin hizmetini takdir etme ahlakı gelişmediği için, İslâm kültür dünyasına ait birçok eser Yunan düşünürler adıyla yayımlanmaktadır.⁷ Doğu İslâm bilim/felsefe literatürünü Batı'ya aktaran Endülüs medeniyeti Kurtuba, Toledo (Tuleytula), Sicilya gibi ilim havzaları oluşturarak, kilise dogmatizminin tasallutu altında inim inim inleyen Kıta Avrupa'sına hür düşüncenin rehberliğini yapmıştır. Tuleytula'daki tercüme okulları tarafından Kıta Avrupa'sının dillerine çevrilen eserlerin ilham verdiği protest duruş, öteden beri bilime karşı mesafeli duran kilise karşısında zamanla önemli mevziler kazanacaktır. Aydınlanmaya giden yolun işaret levhaları bu zeminde olgunlaşacaktır.

BATI MERKEZLİLİK, SEKÜLERLEŞME VE KOLONYALİZM

Bilim ve düşünce tarihi incelemelerinde egemen dil, genel hatlarıyla Yunan/Roma merkezlidir. Hatta ülkemizdeki pek çok üniversitede bile felsefe tarihi Yunan'la, hukuk tarihi Roma'yla başlatılarak anlatılır. Bu anlatı mekân-düşünce ilişkisini mutlaklaştıran bir perspektif üzerinden kendisine meşruiyet arar. Kültürel antropoloji bu meşruiyetin tescillenmesi için göreve çağrılır. Yunan site devletlerinin denize yakınlığı ticaretin ve dolayısıyla başka kültür havzalarıyla iletişimin imkânlarını oluşturduğu için buralarda bilim ve düşüncenin kök saldığı iddia edilir. Sadece bu da değil; güya Doğu toplumlarına hakikat peygamber aracılığıyla ulaştırıldığı için onlar düşünmeye ihtiyaç duymamış, Yunan havzasına ise peygamber gelmediği için düşünce yoluyla hakikati bulma çabası ağır basmış ve böylece felsefe buralarda kök salmış-

7 Fuat Sezgin, *age*.

tır. Nübüvvet aracılığıyla verilen vahiy bilgisini düşüncenin önünde engel gören bu perspektif, politeist kültürün birey odaklı düşünmenin en önemli zemini olduğunu iddia eder. Bu tartışmalı ve ön yargılı yaklaşıma göre politeist Yunan kültürü tek tanrılı dinlerdeki gibi tek tip insan yerine, farklılıkları bir arada yaşatabilen çok kültürlü ve renkli bir dünyayı temsil etmektedir.⁸ Antropoloji disiplini aracılığıyla düşüncenin Batılı doğasını ispatlamaya çalışan bu perspektif, bilim tarihi alanında da Doğu katkısını görmezden gelecek ve hatta en mühim katkısı yapan Müslümanları âdeta bir postacı konumuna yerleştirecektir. Sanki Müslümanlar tarihin hiçbir döneminde bilim ve düşünce hayatına katkı yapmamış, sadece Yunan/Roma geleneğinin eserlerini tercüme ederek Batı'ya aktarmışlardır. Fuat Sezgin'in yıkmaya çalıştığı ve kanaatimce başarılı da olduğu temel tez budur. Nitekim oryantalistin temel argümanı da Doğulu (özellikle Müslüman) toplumların bilim ve felsefeden uzak oldukları ve hatta birey/fert bilincine bile erişemedikleri yönündedir.⁹ Sezgin bu söylemin mağlup edilmesinde hayati bir rol oynamıştır.

Bilim ve düşünce tarihini Batı merkezli okuma arzusunun 17. yüzyıl sonrasında ortaya çıkan bilim devrimiyle esastan bir ilişkisi kurulabilir diye düşünüyorum. Endülüs aracılığıyla Doğu'dan elde ettiği hikemi bilgiyi, kilise karşısında bağımsızlık kazanmak için sekülerleştirerek "operasyonel amaçlı" kullanan Avrupa ilmi ve entelektüel havzası, uzun uğraşlar sonucunda ve büyük bedeller ödeyerek amacına ulaştı. Bilim mevzi kazandıkça kilise geri çekildi ve en nihayetinde Tanrı-Sezar ayrımında sembolleşen durum mekânsal bakımdan da cari kılındı. 1648 Westfalya Antlaşması ile toprağın sekülerleşmesi gerçekleşti ve bu seküler mekân üzerinde Tanrı'nın buyruklarının egemen olmaması için bilim havzaları konumundaki üniversiteler öne çıkarıldı. Bir anlamda bilginin egemenliği el değiştirdi. Artık Tanrı'nın temsilcilerinin

8 Bu yaklaşımın eleştirisi için bk. Seyyit Hüseyin Nasr, *İslam ve Bilim: İslam Medeniyetinde Pozitif Bilimlerin Tarihi ve Esasları*, çev. İlhan Kutluer, İnsan Yayınları, İstanbul, 2006.

9 Oryantalizm için ayrıca bk. Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul, 2003. Doğu-Batı, "Oryantalizm Özel Sayısı I-II", 2002, sayı: 20.

vaziyet ettiği bir toplum olmak yerine, bilginin/ bilimin rehberliğinde yol yürüyecek bir toplum ortaya çıktı. Bilginin kilise karşıtı mücadelede kullanılması, kaçınılmaz olarak seküler bağlamı Avrupalıya dayattı. Seküler bilgiye dayalı tasavvur biçimleri, etkileri bugüne kadar ulaşan ve hâlihazırda da süren hayli travmatik ve katastrofik bir durumun ortaya çıkmasına yol açtı. Çünkü bilgi güçle eşitlenmişti ve insana ve tabiata hâkim olma arzusu galip gelmişti. Avrupa’da gerçekleşen bilim devrimine kadar Tanrı’yla bağ kurmak suretiyle anlamlandırılmaya çalışılan varlık ve bilgi, artık Tanrı’dan bağımsız (seküler) bir şekilde anlaşılmaya başlandı. Bu anlama biçimi, 19. yüzyılda “uygarlık misyonu” klişesi etrafında Batı dışı toplumların sömürülmesinin meşruiyet zeminini tahkim etti.

Evreni, varlığı, varoluşu anlama, anlamlandırma ve açıklama amacıyla bilgi edinmenin yerine tahakküm kurma amaçlı bilgi edinme geçti. Batı dışı toplumların ıskallığına dair antropoloji ve filoloji alanından devşirilen bilgiler sömürgeciliğin meşruiyetini sağladı.¹⁰ Oryantalist havzalar tarafından Doğu toplumlarının bilimden ve felsefeden uzaklıklarına dair dillendirilen düşünceler, Avrupa merkezci düşüncenin temellerinin atılmasına hizmet etti. 19. yüzyıl boyunca kolonyalizmin emrine amade bu oryantalist perspektif, Doğu’nun (özellikle Müslüman toplumların) edilgen, pısrık, şehvet düşkün, irrasyonel; bundan dolayı da bir Batılı tarafından ehlileştirilmesi gerektiği tezini işledi. Fuat Sezgin, oryantalistin bu hastalıklı doğasıyla yüzleşmeyi göze alan ve Batı toplumlarına Müslümanların bilim ve düşünce tarihine yaptığı katkıyı delilleriyle beyan eden kimliğiyle öne çıkar. Onun bu çabası sadece Batı’ya gerçekleri göstermek maksadına yönelik değildir. Aynı zamanda yaklaşık iki asırdır Batılı bilgi sistemince zihnen sömürgeleştirilen Müslüman toplumlara bir uyanış aşısı yapmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Hoca’nın Edward Said’den önce oryantalist söyleme dikkat çektiğini söylemek abartılı görülmemeli. Said’in en büyük katkısı, bu söylemin edebiyata ilişkin analizi bağlamında olmuştur. Said’den ilham alarak Hoca’nın mağlup ettiği oryantalist dilin karakteristiğine ilişkin bazı noktalara dikkat çekmekte fayda var.

10 Jack Goody, *Tarih Hırsızlığı*, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

Edward Said, kolonyalizmin “keşif kolu” hizmetini şarkiyat araştırmalarının gördüğüne ilişkin yakıcı bir tespitte bulunur.¹¹ Doğu’yu -buradaki Doğu esasında Müslümanların yaşadığı coğrafyadır- nesneleştirmek, operasyonel kılmak, ehlileştirmek için çok yönlü araştırmaların yapıldığı şarkiyat enstitülerinin, günümüze “bölge araştırmaları” adıyla tevarüs ettiğini ve hâlihazırda hayli işlevsellik taşıdığını söylemek sanırım yanlış değildir. Kendisini bir öteki olmadan tanımlayamayan Oksident’in (Batı), entelektüellik kılıfına bürünmüş kolonyalist perspektifi, bilginin nasıl araçsallaştırıldığını görmek açısından ibretlik bir durumdur. Edward Said’in diliyle söyleyecek olursak “Oryantalist/Şarkiyatçı aklın temel şartı dışsallaştırma’dır. Şarkiyatçının Şark’ı konuşurması burayı Batılı (Oksident) için anlaşılır kılma amaçlıdır.”¹² Bu anlaşılır kılma ameliyesinin kolonileştirme ile çok yakın bir ilişkisi vardır. Batı için anlaşılır olan Şark, artık operasyona hazırdır. Operasyonun orkestra şefleri ise genelde entelektüeller ve bilim adamlarıdır. Fuat Sezgin, oryantalist çevrelere cevap verirken bir oksidentalit gibi davranmaz. Çünkü tıpkı oryantalist gibi oksidentalizmin de bilgiyi araçsallaştırdığının idrakindedir. Her iki tutum da muhatabını “inceleme nesnesi” görmekte ve hikemi perspektifi ıskalamaktadır. Oysaki Hoca’nın gayesi her hak sahibine hakkını vermektir. O, yeri geldiğinde hakkaniyet sahibi oryantalistleri de övgüyle anar. George Sarton ve Helmut Ritter bunlardan ikisidir. Sezgin, Helmut Ritter’in öğrencisi olmakla gurur duyar. Şarkiyatçılık alanına merak sarmasında Ritter’in rolü büyüktür. Sarton içinse “Oryantalistiğin araştırma sonuçlarını eksiksiz bir biçimde işlemek için büyük çaba sarf eden yegâne bilim tarihçisi...” diyecektir.¹³ “18. yüzyıldan itibaren insanlık düşünce tarihinde Arap-İslâm bilimlerinin her türlü yaratıcı konumunu inkâr eden Rönesans kavramında bir evrensel tarih görüşüne sürüklenen...” bilim tarihçilerine karşı Sarton’a gösterilen bu ilgi kayda değerdir.

11 Oryantalizmin Batı’yla Doğu arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayalı bir düşünme biçimi olduğu tezi, Said’in kitap boyunca temellendirmeye çalıştığı tezdur. *Edward Said, Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

12 Edward Said, *age*.

13 Fuat Sezgin, *İslam’da Bilim ve Teknik*, cilt: I, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2018.

Ancak oryantalist literatür genel itibarıyla yanlıdır. Bu yanlılık öylesine kibirdir ki, Orient'in (Doğu) Oksident (Batı) karşısındaki durumu, kölenin efendi nezdindeki durumuna benzer. Batı kimliğinin belirginlik kazanmasında -ki bu belirginlik uygarlık misyonu ve üst insan anlattısını içkindir- Doğu'nun yeri vazgeçilmezdir. Esasında buradaki Doğu imgesi verili değil, üretilmiştir. Bu üretimde hiç şüphesiz akademik havzanın rolü hayatidir. Bilginin tahakküm kurmak amaçlı üretildiği bu havza, insan-insan ve insan-tabiat ilişkisini mekanik bir bağlama hapsederek, aydınlanma paradigmasının kemalle ermesine yardım etmiştir. Denebilir ki üniversite, aydınlanma öncesinde dini yorum tekeli elinde tutan ve bu "yorum tekeli"ni Hıristiyanlığın küreselleşmesi için kullanan kilisenin misyonuna benzer şekilde, Avrupa merkezci Tanrı, insan, evren, tarih, zaman ve mekân telakkisinin Avrupalı olmayanlara dayatılması için bilimi araçsallaştırmıştır.

ORYANTALİST SÖYLEMİN ÜREME ALANLARI

Özellikle filoloji, antropoloji, arkeoloji ve sosyoloji disiplinleri oryantalist söylemin üreme alanlarıdır. Bu alanlarda üretilen bilgi Batı dışı toplumlara müdahaleyi meşrulaştırma amacı güder. Kültürel antropoloji, geleneksel toplumların şifahi kültürünü "kayıt dışı" olduğu gerekçesiyle reddederken, filoloji, Sami dilleri ile Hint-Avrupa dilleri arasında medeniyet üretme kalitesi bağlamında farklılıklar bulunduğu tezi işler. 19. yüzyılın ünlü filoloğu Ernest Renan, filolojiyi yalnızca modernlere ait karşılaştırmalı bir disiplin ve Avrupa'nın üstünlüğünün bir simgesi sayar. 15. yüzyıldan beri insanlığın gerçekleştirdiği ilerlemeyi filolojiye mal eden Renan "gerçeklik ile doğanın açıkça görülmesini, dolayısıyla doğaüstücülüğün defedilmesini ve böylece doğa bilimlerindeki keşiflere ayak uydurulmasını filoloji temin eder,"¹⁴ savıyla dilleri, gerçeklikle temas kuran ve kuramayan diye tasnif etti. Hint-Avrupa dillerinin doğaüstücülükten kurtularak medeniyet adımlarını sağlamaştırdığı tezi böylece anlamlı hâle gelir. Sami dilleri ise, metafizik dünyayla olan temaslar nedeniyle itaat ve kölelik yanlısıdır. Değişime ve ilerlemeye kapalıdır.

¹⁴ Edward Said, *age*.

Renan, dil gibi ontolojik bir olguyu ilkellik-medenilik bağlamında tartışarak önemli bir misyon icra etmiştir. Akademik çalışmalardan edindiği hiyerarşik perspektif, onun dilleri de organik-inorganik şeklinde tasnif etmesinin ve böylece dilin kutsalla olan ilişkisini yok saymasının metodolojik arka planını oluşturur. Seküler bilginin egemenliğinde epey hızlı bir "ilerlemenin" yaşandığı 19. yüzyıl Avrupa'sının çocuğu Renan'ın, dilin kutsalla ilişkisine indirdiği öldürücü darbeler, din/ler/in ilkel bir doğaya sahip olduğu tezini güçlendirir. Renan'ın elinde dil, âdeta bir laboratuvar malzemesi işlevi görür. Ona göre Sami dillerinden (Arapça, Farsça, İbranice, Aramca) herhangi birini konuşan toplumlar, uygarlık adına hiçbir şey üret/e/memişlerdir ve üretmezler. Medeniyet yolunda sahili adımlar atmanın yolu Hint-Avrupa dil ailesine katılmaktan geçer. Sami dilleri, bir nevi kısırlığa mahkûm edilir. Üretmek, ancak doğurgan Hint-Avrupa dilleri için mümkündür tezi işlenir. Bu noktada Sezgin'in dillere vukufiyetine ve filolojinin tarihine ilişkin yaptığı tespitlere dikkat çekmek isterim. Doğu ve Batı dillerinden birçoğunu bilen Sezgin, dilbilim alanında Müslüman filozofların çalışmalarını gündeme taşıyarak Renan ve benzeri dilbilimcilerin Semitik diller için ortaya attıkları "terakkiye mani" iddiasını çürütür.¹⁵ Henüz 8. yüzyılda Arap-İslâm kültüründe sosyal bilim alanında gerçekleşen olağanüstü gelişmelere dikkat çeken Sezgin, hadis biliminin metodolojisinin oluştuğunu ve hukuk alanında hacimli külliyatların ortaya çıktığını beyan eder.¹⁶ Bir yandan İslâm öncesi Arap şiirinin toplanıp yazılmasına, diğer yandan gramer alanındaki çalışmalara da dikkat çeken Sezgin ünlü dilbilimci Sibeveyh'e atıf yapar. Yazdığı gramer kitabıyla sonraki nesillere âdeta bir şaheser armağan eden bu dilbilimcinin gramer alanına getirdiği sistematiklik ve hacim hayli kısa sürede gerçekleşen gelişimin işareti olarak değerlendirilir.¹⁷ Semitik dillerin üretkenlikten uzaklığı iddiasına Arapçanın yaklaşık yedi yüz yıl boyunca küresel iletişim dili olmasını delil getiren Sezgin'in hem Doğu hem de Batı felsefe ve bilim havzasından işaret ettiği eserler Oryantalist literatürün filoloji yardımıyla tescillemeye çalıştığı "üretkenlikten uzak semitik dil" iddiasını yerle bir eder.

¹⁵ Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, cilt: I.

¹⁶ Ali Karakaş, *Hadis Oksidentalizmi ve Fuat Sezgin*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018.

¹⁷ Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, cilt: I.

BATI İSLAM DÜNYASI AÇISINDAN ENDÜLÜS

Hoca'nın Batı İslâm dünyası değinisinde Endülüs epeyce önemli bir yer tutar. Çünkü Endülüs, Kıta Avrupa'sında yaklaşık sekiz asır hüküm sürmüş ve hayli zengin bir bilim-felsefe mirası bırakmıştır. Fizikte İbn Firnas, matematikte Macriti, cerrahide Zehravi, hadiste İbn Abdilberr, milel ve nihâl alanında İbn Hazm, filolojide Batalyevsi, tıpta İbn Bacce, coğrafyada İdrisi, astronomide Batrucci, usulde Şatibi, tarih felsefesinde İbn Haldun felsefe/teolojide büyük sufi İbn Arabi ile işraki geleneğin önemli temsilcilerinden İbn Tufeyl, kelam, fıkıh alanında İbn Hazm ve İbn Rüşd, seyahatname türünde İbn Battuta isimleri Hoca'nın da referansları arasındadır. Zahirî ve batınî ekolün zirve isimleri İbn Hazm ile İbn Arabi'yi bağrında barındıran bir coğrafya olması, herhâlde, Endülüs'ün çok kültürlü ve çok dilli doğasının neticesidir. Şiir, edebiyat, musiki ve mimaride ortaya konulan çaba olağanüstüdür. Kurtuba kadısı İbn Rüşd'ün ders halkasına her dinden, her mezhepten insanlar katılabilmektedir. Ders meclislerinde edebiyattan şiire, kozmolojiden musikiye kadar birçok alanda değerlendirmeler yapılabilmektedir. Doğu'daki başkentlerde yazılan eserler çok hızlı bir şekilde Endülüs'e ulaşmakta ve mütalaa edilmektedir. İbn Rüşd'ün Gazali'ye yazdığı *Tehafüt*, etkileşimin boyutlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu zengin bilim-felsefe havzasına ait eserler Toledo'da Avrupa dillerine çevrilmiştir. Modern paradigmaya rehberlik yapacak bilgi buralar/dan devşirilecektir. Endülüs'ün bilim felsefe dili Arapçadır. Aralarında Lübnanlı Philippe Hitti'nin de bulunduğu birçok tarihçi Endülüs'te Arapçanın Latinceyi geride bıraktığı ve kilise mensuplarının bu durumdan yakındıklarını dile getirirler. Örneğin İspanyol asıllı başpiskopos Alvaro'ya ait şu cümleler dönemin atmosferini anlamak açısından dikkate şayandır. "Benim Hristiyan kardeşlerim Arapların şiir ve edebiyat eserlerinden büyük bir haz alıyorlar. Müslüman kalamcı ve feylesoflarının eserlerini, onları reddetmek değil, daha düzgün ve seçkin bir Arapça öğrenmek için tedris ediyorlar. Bugün kilisenin dışında Hristiyanlığın kutsal metinlerine yazılmış Latince şerhleri okuyacak bir kimseyi bulmak ne mümkün. Kim İncilleri ve onların cüzleri olan peygamber ve havarileri

bölümlerini okuyor. Heyhat! Yetenekleriyle temayüz etmiş Hristiyan gençler Arapçadan başka bir dil ve edebiyat tanımaz hâle geldiler. Onlar Arapça eserleri büyük bir azimle okuyor, büyük paralar harcayarak Arapça kütüphaneler oluşturuyor ve her yerde Arap (İslâm) kültürünü övüyorlar."¹⁸

Abbasiler döneminde ihdas edilen Beytül-Hikme'nin, tercüme alanında verdiği hizmetin benzerini, Endülüs havzasında Tuleytula yapacaktır. Müslüman düşünür/ilim adamlarının eserleri burada Avrupa'nın yerel dillerine çevrilecek ve yukarıda da değindiğimiz üzere rönesans ve aydınlanmanın yolunu açacaktır. Tercümelerin toplumların düşünce ve eylem dünyası üzerinde yaptığı etkiye en güzel örnek Beytül-Hikme ve Tuleytula'dır. Nitekim Fuat Hoca da Toledo'nun bu etkisine sık sık vurgu yapar. Bu bağlamda Endülüs'ün yıkılışını işaret eden 1492'nin sıradan bir tarih olmadığını hatırlamak gerekir. Sezgin 1492'yi "Arap-İslâm dünya gücünün nihai anlamda sonunun başlangıcını duyuran çan sesi" diye niteler ve ekler: "15. yüzyılın sonunda ve 16. yüzyılın başlarında Müslümanların uhdesinden olan Osmanlı, Safevi ve Babür imparatorluklarının küre ölçeğinde çok ciddi bir politik ve ilmi gücü söz konusudur. Fakat (1492 sonrası) Amerika'nın keşfi ve Portekizlerin Hint okyanusunda belirmeleri yüzünden, İslâm dünyasının, yeryüzünün eski meskûn bölgesindeki merkezi coğrafik konumunu yitirmesiyle, mevcut güç ilişkileri daha uzun süre devam edemezdi."¹⁹ Ancak bilinmelidir ki, Afrika'yı boydan boya ilk defa Portekizliler geçmiş değildir. Sezgin Herodot'tan alıntı yaparak M.Ö. 596-594 tarihleri arasında Fenikelilerin Afrika'yı gemi ile dolaştıklarını söyler ve Portekizlileri denizcilik biliminin kurucusu sayan Batı merkezli söylenceyi reddeder. Yaklaşık 400 yıl Müslüman hâkimiyetinde kalan bu Latin Avrupa ülkesinin öncülüğünde gerçekleşen deniz seferlerinin sömürgeci emellerini görmezden gelmek haksızlık olur.

Modernite 1492'den sonra mevziisini tahkim etmeye başlamıştır. Demokrasi, piyasa, gelişme, hoşgörü kavramları bugünkü içeriğine

18 K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011.

19 Fuat Sezgin, *İslâm'da Bilim ve Teknik*, cilt: I.

bu tarihten sonraki süreçte kavuşmuştur. Akdeniz’de Osmanlı-Memlûk, Asya’da Babür ve Çin, Türkistan’da Altınordu/İlhanlı, Afrika ve Amerika’da İnka-Aztek, Mali-Songhay medeniyetleri bu tarihin açtığı çığırdan doğrudan etkilenecek ve çoğu bütünüyle tarihten silinip gidecek, kalanlar ise Avrupa’da ortaya çıkan modern paradigmaya teslim olacaktır. Aslında Kıta Avrupa’sı 15. yüzyıl boyunca veba salgını, rakip prenslikler arasında sonu gelmez savaşlar, kilise dogmatizmi ve bu dogmatik kültürün kasvetli doğasından kurtulmak için düzenlenen karnavallar, akıl-iman çatışması, takva için çekilen eziyetler ve dinsel perhizlerle meşguldür.²⁰ Ancak 15. yüzyılın sonunda başlayan deniz seferleri tarihin akışını değiştirecektir. Kristof Kolumb ve Vasco de Gama öncülüğünde başlayan bu seferler, Kıta Avrupa’sına sıkıştırılan Hıristiyanlık için âdeta hayat suyu olmuştur. Vasco de Gama’nın yola çıkış gerekçesi “Doğu’daki Hıristiyanlarla birleşerek İslâm egemenliğine darbe vurmaktır.” Din hâlâ en güçlü motivasyon kaynağıdır.

BÜTÜNE HİKEMİ PERSPEKTİFTEN BAKMAYI ÖĞRENMEK

Netice itibarıyla denebilir ki, Fuat Sezgin’in olağanüstü çabası oryantalist söylemin mağlup edilmesinde hayli etkili olmuştur. Şimdi ise yapılması gereken, kanaatimce, tarihin en hızlı küreselleşmesine imza atan Müslümanların başlangıçtaki heyecan ve meraklarında meydana gelen aşınmayı ortadan kaldırmaktır. Ancak bu şekilde Hoca’nın çabası meyve verebilir. İslâm’ın ilk yıllarında manevi motivasyon ve ilimle alakalı öğrenme tutkusu hayli güçlüdür. Bu tutku başka kültürlerle temas kurmayı önemser. Yarım asırlık bir süre zarfında Roma, Pers, İskenderiye, Maveraünnehir gibi havzalarla irtibata geçen Müslümanların buraların birikimleriyle aşıklık duygusuna kapılmadan kurdukları temas ilmî ortamın zenginleşmesine ve kozmopolit bir üst kültürün oluşmasına imkân sağlamıştır. Muhatabını tabiatın, evrenin ve kendisinin sırlarına vâkıf olmaya çağıran İslâm, Batı’daki gibi bilimin önünde engel değil bilakis motive eden bir hususiyete

²⁰ Jaques Attali, *1492*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları, Ankara, 1999.

sahiptir. Müslümanlar, tarih sahnesine çıktuktan yaklaşık sekiz asır sonrasına kadar bilgiye olağanüstü değer vermiş ve bilginin imtiyazlı kişiler elinde kalmamasına özen göstermiştir. Böylece dilbilimleri, doğa bilimleri, edebiyat gibi alanlar salt ilahiyat bağlama hasredilerek değil dünyevi boyut gözetilerek icra edilmiştir. İslâm’ın bilgi felsefesi sistemi bilgiyi dünyevi-uhrevi gibi kategorilere mahkûm etmediği için, Müslümanların hayatında dinî- dünyevi ayrımı söz konusu olmadı. Bilgiyi bir bütün kabul edip o bütüne hikemi perspektiften bakmayı öğrenmek, Sezgin’in bıraktığı yerden yürümenin ön şartıdır.

Hoca’nın, İslâm Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı tarafından Almancadan Türkçeye tercüme edilen ve 28 Şubat 2024’te tanıtılan *Arap-İslâm Bilimler Tarihi* adlı 17 ciltlik eserine kısaca değinerek bitirelim. Kısa adı GAS olan bu eser Arapçaya *Tarihu’t-Turasi’l-Arabi*, Türkçeye ise *Arap-İslâm Bilimler Tarihi* adıyla tercüme edilmiştir. Çalışmanın hazırlık aşamasında Sezgin 60 ülkenin kütüphanelerini gezerek yaklaşık 400 bin yazma eseri taramıştır.²¹ Ortaya çıkan nadide eserin muhteviyatı şöyledir: I-IX Brill Yayınları (1967-1984). I. Cilt (1967): Kur’an İlimleri, Hadis, Tarih, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf, II. Cilt (1975): Şiir, III. Cilt (1970): Tıp, Eczacılık, Zooloji, Veterinerlik, IV. Cilt (1971): Simya, Kimya, Botanik, Ziraat, V. Cilt (1974): Matematik, VI. Cilt (1978): Astronomi, VII. Cilt (1979): Astroloji, Meteoroloji, VIII. Cilt (1982): Leksikografi, IX. Cilt (1984): Gramer, X. Cilt (2000): Matematik, Coğrafya, Haritacılık, XI. Cilt (2000): Matematik, Coğrafya, Haritacılık, XII. Cilt (2000): Matematik, Coğrafya, Haritacılık, XIII. Cilt (2007): Matematik, Coğrafya, Haritacılık, XIV. Cilt (2010): Beşeri Coğrafya, XV. Cilt (2010): Beşeri Coğrafya, XVI. Cilt (2015): Edebiyat Literatürü, XVII. Cilt (2015): Edebiyat Literatürü.²²

²¹ Şeyma Nur Ünal, *Prof. Dr. Fuat Sezgin’in Arap-İslâm Literatürüne Katkısı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, Ankara, 2020.

²² Şeyma Nur Ünal, *age*. Fuat Sezgin’in İslâmî ilimlere katkısı için bk. Feyza Betül Köse (ed.), *Fuat Sezgin ve İslâmî İlimler*, I. Ulusal Genç Akademisyenler Sempozyumu, SAMER Yayınları, Kahramanmaraş, 2019.